

§ 16. Өтүлгөндөрдү кайталоо

82. Мелдешип көркөм окугула.

Бірчы десе ырчы эле...
 Жаш кезинде көргөм
 Барпыны,
 Акындын болчу акыны.
 Таңыратпай койбогон
 Бир тыңшаган жалпыны.
 Мага тийген керемет
 Бир сөзүнүн жаркыны.

Алым сабак термеден
 Айтышта мөрөй бербеген,
 Күкүк эле таңшыган
 Ким бар ага тең келген?
 Бирчыдан эч ким болбогон
 Акының Барпы жеңбеген.

Т. Үмөталиев

83. Окуп түшүнгүлө. Кептин (речтин) кайсы стилине кирерин аныктагыла.

БАРПЫ АЛЫКУЛОВ

Барпы 1884-жылы Жалалабат облусунун Сузак районундагы Ачы кыштагында туулган. Сегиз жашынан бардар кишилердин колунда иштеген. Он төрт жашынан ырдап чыккан. 36 жашында катуу оорудан эки көзүнөн ажырап, көрбөй калат.

1902-1906-жылдар аралыгында Бекназар, Жеңижок, Токтогул, Эшмамбет, каражаак Калмурза менен айтышкан.

Совет мезгилинин алгачкы жылдарында түштүктөгү жер реформасын жүргүзүүгө катышкан.

1936-жылы Фрунзеде өткөн кыргыз өнөрпоздорунун биринчи олимпиадасына катышкан.

1947-жылы ырларын жаздырган.

СССР Жазуучулар союзуна мүчөлүккө кабыл алынган.

42. Окуп, тилинерди жатыктыргыла. Жаңылмач текст боло алабы? Ойлонуп көргүлө.

Жаңыл айтты жаңылмач,
 Жаңылмачты жан укпас.
 Жалил айтты жаңылмач,
 Жаңылмачты жан укпас.

43. Текстти окуп, ат койгула. Түшүнгөнүңөрдү айтып бергиле.

Эки жолдош токойго барды. Бир убакта алар алды жагынан чоң аюунун келе жатканын көрө коюшту. Жолдоштордун бири бакка чыга качты да, жашынып калды.

Экинчиси качкан жок. Өлгөн кишиче шалак этип кулап кетти да, былк этпей жатып калды.

Аюу келип, аны бир аз жыттады. Анан басып кетти. Ошондо бактын башында отурган жолдошу түшүп келип:

— Аюу сенин кулагыңа эмне деди?

Экинчиси:

— Башына жамандык түшкөндө, ким жолдошун таштап кетсе, андай жолдоштун барынан жогоу жакшы деп шыбырады, - деп жооп берди.

Л. Толстой

● *бакка чыга качты* - залез на дерево
бир аз жыттады - немного понохал
башыңа жамандык түшкөндө - когда окажешься в беде

44. Жолдошуңардын башына иш түшсө, силер эмне кылар эленер?

? 45. Суруо бергиле. Ролдоштуруп окуп, кептин кайсы стилине таандык экенин айтып бергиле.

- Эки жолдош кайда барды?
- Эки жолдош токойго барды.
- ...?
- Алдынан аюу чыкты.
- ...?
- Бири бакка чыгып жашынды.
- ...?
- Экинчиси качкан жок.
- ...?
- Өлгөн кишидей былк этпей жатып калды.
- ...?
- Аюу келип жыттады, басып кетти.
- ...?

Пожалуй, я не ошибусь, если скажу, что эпос "Манас" - это духовная конституция кыргызского народа. Отличие Манаса великодушного от других полководцев в том, что он никогда не был завоевателем, он был создателем и собирателем. У меня две настольные "священные" (ыйык) книги, это Конституция суверенного Кыргызстана и эпос "Манас".

Аскар Акаев.
"Откровенный разговор"

79. Төмөнкү накыл сөздөрдү окуп, жаттап алгыла. Мазмунуна карата аңгеме түзүүгө аракеттенгиле (өнөр тууралуу).

Өнөр - байлык. Өнөрлүү жигит бүт элин багат. Өнөрлүү адам көпкө таанылат, элге алынат.

Эл накылы

Пайдалана турган сөздөр: өнөр, илим, ак эмгек.

! Эстегилечи. Эмгеги, акылы менен ким бүт элин бакты эле?

80. Төмөнкү сүйлөмдөргө морфологиялык талдоо жүргүзүлө.

Бүтүн, 1998-жылы 23-сентябрда, Мамлекеттик тил майрамын өткөрдүк. Биз, окуучулар, абдан кубандык. Талыкпаган эмгек бизди көздөгөн улуу максатыбызга жеткирет.

81. Окуп, маанисине түшүнүп, жаттап алгыла.

ЭР МАНАСТЫН ЭЛИНДЕ

Сөзү менен обону Мухтар Шахановдуку

Бадам менен бадам дос болгон,
Бул туугандык сан миң жылдан коштогон.
Атам менен атаң дос болгон,
Коштошордо карегине жаш толгон.

К а й ы р м а с ы: Эч кандай күч алалбаган тартып,
Эч бир байлык алалбаган сатып,
Сезимдер бар -Бул не деген бакыт.
Тагдыр бизди бөлбөй,
Элибиз эгиз төлдөй,
Ким бар жакын сендей, боорум.
Улуу кыргыз жери,
Эр Манастын эли,
Кучагыңа ал мени, боорум! (2 жолу)

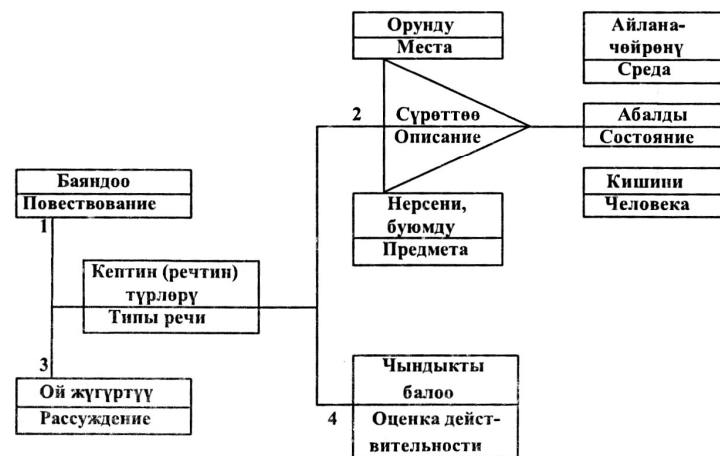
- *мажбурлай алышпайт* - не принуждают
- жан-жанымбарлар* - животные
- иттерди кошоюн дешсе* - хотели запрячь собак
- каргы кийүү* - надевать ошейник
- жашоо үзгүлтүккө учурады* - здесь: жить стало труднее

§ 10. Кептин (речтин) түрлөрү

Бизди бардык нерселер кызыктырат: табигаттын көрүнүшү, жандуу жана жансыз заттар, алардын белгилери, кыймыл - аракеттери жана башкалар. Биз алардын сырларын билгибиз келет, алар жөнүндө ой жүгүртөбүз. Ошентип, ой-пикирдин мазмунуна карата биздин кебибиз (речибиз) түрлүү болот: баяндоо (повествование), сүрөттөө (описание), ой жүгүртүү (рассуждения), чындыкты объективдүү баалоо (оценка действительности).

Вокруг нас бесчисленное множество различных предметов и явлений, они имеют свои признаки, свойства, они совершают действия.

Наши высказывания связаны с окружающей действительностью, отражают ее. Мы все это видим, описываем, оцениваем, объясняем. В зависимости от содержания наши высказывания могут представлять собой разные типы речи: описание, повествование, рассуждение, оценку действительности.

48. Уламышты окуп түшүнгүлө. Мазмунун өз сөзүнөр менен айтып бергиле. Схемага карап, кептин (речтин) түрлөрүнө ажыраткыла.

ЗУЛПУКОР

Среди всех боевых оружий
Самый острый он.
Среди всех острых оружий
Самый быстрый он.

Когда взмахнешь мечом,
Устоит ли кто перед ним?
Когда противник сметен,
Стоит ли махаться им?

- б) Манастын тулпары - Аккула.
Алмамбеттин тулпары - Сарала.
Бакайдын тулпары - Көктулпар.
Чубактын тулпары - Көкала.
Сыргактын тулпары - Көкчебич.
Кочурбайдын тулпары - Алгара.
Каныкейдики - Тайтору.
Күлчоронун тулпары - Суркоён.
Эр Төштүктүн тулпары - Чалкуйрук.
Жолойдун тулпары - Ачбуудан.

76. Текстти окуп, которгула.

МАНАС ЖЕРГЕСИ

Талас өрөөнү Кыргызстандын түндүк-батышында Кыргыз Алатоосу менен Талас Алатоосунун аралыгында жайгашкан. Өрөөн аркылуу Талас, Күркүрөө, Үрмарал, Күмүштөк өздөрү агып өтөт. Чыгыштан батышка карай 230 километрге созулат. Жазылыгы 20 километр. Деңиз деңгээлинен 650 метрден 1600 метрге чейинки бийиктикте жатат. Жайы ысык, кышы суук.

Полиметалл, мышьяк жана күкүрткө бай.

Талас өрөөнү - айыл чарбасы өнүккөн ири аймак.

Ал жерде Манастын күмбөзү бар. Күмбөздүн жанынан өткөндө Кеңкол, Бешташ капчыгайларына барууга болот. Алар «Манас» эпосунда да сүрөттөлүп айтылат. Мында Тяньшань карагайы, Семенов ак карагайы өсөт. Суур,

Мунун себеби эмнеде?

Күн ысык болуп, аба кургаганда баканын терисиндеги суулар өтө ылдамдык менен бууланып кетет. Бул убакта бака суудан чыкпайт. Ал эми аба нымдуу болгондо анын терисиндеги суулар аз бууланат. Анда ал үчүн суудан чыгып жүрүү коркунучсуз жана уругун дарактын башына чыгып чача баштайт. Жаан бүткөнгө чейин уруктан көнөкбаштар өөрчүп чыгууга үлгүрүшөт.

- *көнөкбаш* - головастик
баканын сезгичтиги - чувствительность лягушки
терисиндеги суулар - кожная влага
уругун чачуу үчүн - здесь: для метания икры

§ 11. Баяндоо (повествование)

Баяндоо — бул аңгеменин бир түрү. Мында кандайдыр бир окуя, кубулуш, көрүнүш, кокустук же иштелген иштер жөнүндө жайынча гана кабар берилип, алар ирети менен аңгемеленип жүрүп отурат да, ошого ылайык айкалыштар түзүлөт.

Повествование - это вид рассказа. В нем говорится о следующих друг за другом действиях. Сообщение о смеяющихся действиях - главная информация, ради которой создается высказывание. Содержанием повествования является окружающая нас действительность.

51. Тексттерди окуп, маанисин түшүндүргүлө. Тексттерде эмнелер жөнүндө баяндама берилет, окуянын ырааттуулугуна көңүл бургула.

Нан дыйкандын эмгегинен жаралат. Ата-бабаларыбыз нанды урматтап келишкен, нан адамга өмүр берет. Нансыз жашоого мүмкүн эмес.

Булайган ак нан дыйкандын эмгегинен жаралат, ал баарынан улук. Нан мол болду, биз өмүрүбүздү бактылуу өткөрүп жатабыз. Бирок нанды барктаганды билбегендер да арабызда жок эмес.

Кымбаттуу балдар! Силер нанды сактай билгиле, себеби нан - өмүрүбүз жана жашообуз.

52. Жогоркудай иштегиле.

КОСМОСКО ЖОЛ

Учурулуучу кораблди «Восток» деп аташканын билчүмүн. Космодромго бир нече космонавттар учуп жөнөдүк. Бара

§ 15. Кайталоо (Повторение)

! Эске түшүргүлө.

1. Кептин (речтин) стилдерине мүнөздүү тилдик каражаттарды айтып бергиле.
2. Көркөм стиль деген эмне?
3. Публицистикалык стилге токтолуп, анын өзгөчөлүгүн мисалдар менен далилдегиле.
4. Публицистикалык стилге тилдик кандай каражаттар мүнөздүү?
5. Официалдуу-иштиктүү стилге мүнөздүү тилдик каражаттарга мисал келтиргиле.
6. Ишкагаздарын жүргүзүүнүн кандай жолдору бар.
7. Текст деген эмне? Алардын түрлөрү (баяндоо, сүрөттөө, ой жүгүртүү) жөнүндө айтып бергиле.

📖 73. Окуп, которгула. Түшүнгөнүнүрдү айтып бергиле.

САЯКБАЙ КАРАЛАЕВ

"Күпүлдөп айтканы айга, жылга созулган" ("Месяцами, годами длились его бурные событиями сказания"), "Манас", "Семетей", "Сейтек" делип, үч бөлүмдөн турган баатырдык улуу баянды жөнөкөй эмес, көркөм ыр менен энциклопедияга айландырган улуу адам.

XX кылымдын Гомери, чоң манасчы Саякбай Каралаев 1894-жылы Ысыккөл областынын Тоң районундагы Акөлөң айылында туулган. "Манас" айтууга чоң энесинин тийгизген таасири зор. Баатырлардын элесин өңүндө да, түшүндө да көргөн. Чоң манасчы Чоюкеден "Манас" айтуунун жол-жобосун үйрөнүп, андан таалим-тарбия алган. Өмүрүнүн акырына чейин "Манас" айтты.

Саякбайдын айтуусундагы эпостун жалпы көлөмү 500553 сап ырдан турат.

Элге сиңирген эмгеги үчүн үч жолу Эмгек Кызыл Туу, бир жолу Ардак белгиси ордени менен сыйланган. "Кыргыз Республикасынын эл артыси" деген ардактуу наам алган. Атагы ааламга жеткен Саякбай Каралаев 1972-

56. Укканынарды баяндап жазып көргүлөчү.

«Энемдин балалык чагы» «Чоң атамдын жомогу», «Балбандардын эрдиги» ж. б.

§ 12. Сүрөттөө (Описание)

Сүрөттөө — бул заттын белгилерин ачып көрсөтүүчү тексттин бир түрү. Мында жаратылыштагы көрүнүштөрдү, адамдарды, жаныбарларды, буюмдарды жана башкаларды сүрөттөө аркылуу аларга тиешелүү болгон негизги белгилер, сынсыпаттар көрсөтүлөт.

Мисалы: Ой да, кыр да, тоо да - бүтүн жер жүзү аппак.

В описании говорится об одновременных признаках предмета, места, состояния.

Признаки предмета являются новой информацией, ради которой создается высказывание. Здесь развитие может происходить за счет того, что каждое следующее предложение добавляет к сказанному новые признаки.

Например: У березы стройный ствол. Кора у нее тонкая, с темными линиями. Ветви свисают вниз.

📖 57. Окугула. Аларда эмнелер сүрөттөлүп жатканын айтып бергиле.

Жемиш токойлорунун алпы - жангак. Анын жалбырактары жазы жана өтө жашыл. Жалбырактарынын составында фосфор, кальций, темир бар.

58. Өзүңөргө жаккан буюмдардын (окуу куралдары же үй тиричилигине керектүү буюмдар) бирөөнү сүрөттөп жазып келгиле.

📖 59. Окуп чыккыла. Жаратылышты сүрөттөөнүн башка сүрөттөөдөн кандай айырмачылыгы бар экенин байкагыла. Орус тилинде айтып бергиле.

Бул кош терек азыр да ошол жерде. Мунун бир укмуштуу касиети бар. Алар - бөтөнчө өңдүү, тил бүткөндөй жандуу теректер. Күнү-гүнү тынбай жалбырактары дирилдеп, теректерден ар кандай үндөр чыгып шуулдайт. Бирде жээкке урунган эрке толкундай угулар-угулбас шапшынат. Бирде тымтырс. Жулкунган шамал булут айдап, жаан айдап, жамгыр бутактарын кайрып тийгенде, теректер бой тиреше чыналып,

***

Иттердин көпчүлүгү 8-15 жылга чейин жашашат. 20 жыл жашагандары да бар. Эң эле узак жашаганы - бадачы ит, 29 жыл, беш ай жашап өлгөн. Ал ээсине 1910-жылы кичинекей күчүк кезинде келип, 20 жыл бою үйүн кайтарды.

***

Доберман-пинчер тукумунан Зауэр аттуу ит - мыкты жыт билгич. Ал ууруну 60 чакырым алыстыктан жытынан сезип, кармап берген дешет.

1923-жылы үй ээси алыскы эс алууга барып, колли тукумундагы Бобби аттуу итин жоготуп жиберет. Ээсинен адашкан ит алты ай өткөндөн кийин 3200 чакырым аралыктан үйүн таап келген.

ТИЛКАТ (РАСПИСКА)

Мен, Бишкек шаарындагы №57 орто мектептин 8-А классынын окуучусу Иванов Сергей, класстагы окуучуларга конференция өткөрүүгө байланыштуу ушул эле мектептин китепканасынан 19 (он тогуз) китеп алдым.

29.10.99-ж.

Иванов С.

Коюлган колу

ИШЕНИМКАТ (ДОВЕРЕННОСТЬ)

Мен, Иванов С. П., ушул жылдын 12-сентябрында почта аркылуу Ош шаарындагы атамдан келген посылканы Бишкек шаарындагы №57 орто мектептин окуучусу Акматов Асандын алып коюшуна ишенемин.

Колу, числосу

умницей, присматривай за обеими бабушками. Ты в семье один мужчина, наша надежда и опора. Занимайся, чтобы в сентябре не отстать в учении. Главное, читай много на грузинском и на русском языках. Выполняй все задания, смотри, когда приеду, проверю. Если не исполнишь мою просьбу, очень меня огорчишь".

Скажи, пожалуйста, Гоша, разве можно, чтобы сын огорчил маму? Лучше, если меньше буду играть и больше заниматься. Сказала же мне бабушка: не будешь знать, будешь похожим на дом без фундамента, который никог-да нельзя будет достроить. А разве это не в наших силах - быть похожим на дом, построенный на железобетонном фундаменте, чтобы никто не смог разрушить нас.

До свидания.

Ш. А. Амонашвили

- чтобы не огорчить учителя - мугалимди капа кылбаш үчүн

§ 13. Ой жүгүртүү (Рассуждение)

Ой жүгүртүү мүнөзүндөгү тексттин мазмуну мындайча түзүлөт. Адегенде айтылуучу ойдун негизи (тезис) берилет, андан кийин ошол ой аныкталат (бул үчүн далилдер менен мисалдар келтирилет), акырында корутунду жасалат.

Содержанием рассуждения является связь между предметами и явлениями, устанавливаемая человеком.

В любом рассуждении имеется две или три части. В первой части содержится тезис, т. е. утверждение, которое нужно доказать. Во второй части дается обоснование высказанной мысли: приводятся аргументы (доводы, доказательства) и примеры, в третьей — вывод.

ири калай, вольфрам, алтын, графит кендерин ачкан. Кыргызстандын кен байлыктарын ачуу, чалгындоо, геологиялык изилдөөнү уюштуруу жана башкарууда олуттуу салым кошкону үчүн Ставинскийге "Кен байлыктарын биринчи ачуучу", "Жер казынасынын ардактуу чалгындоочусу", "Кыргыз ССР геология кызматына эмгек сиңирген кызматкер" деген ардактуу наам-дар берилген.

Ошондой эле В. А. Ставинский Ардак белгиси ордени жана медалдар менен сыйланган.

Ал - СССР, Кыргыз ССР мамлекеттик сыйлыктарынын ээси, минералогия илимдеринин доктору, профессор.

"Геология энциклопедиясы"

- *сейрек кездешүүчү* - редкие
бургулоо - бурение
ири тунгуч алтын кендери - первые крупные месторождения золота
олуттуу салым кошкону үчүн - за ощутимый вклад

68. Текстке суроо бергиле.

69. Арыздын үлгүсүн окуп, өзүңөргө тиешелүү өзгөчөлүктөрүн көрсөткүлө. Силер кайсы спортко, китепканага, коомго катышкыңар келет. Арыз жазып келгиле.

Ү л г ү :

Бишкек шаарындагы № 27
орто мектептин директору
Б. Ш. Осмоновага
5-классынын окуучусу
Иванова Анядан

АРЫЗ (ЗАЯВЛЕНИЕ)

Ата-энем менен бирге Ош шаарына барып келүү үчүн 3 күндүк сабактан (11-сентябрдан 14-сентябрга чейин) бошотуп коюунузду өтүнөм.

(Колу)

- 65. Ролдоштуруп окугула. Кептин (речтин) түрлөрүн ажыраткыла.

МӨНДҮР

Ип эткен жел жок. Күн аябай ысыды. Балдардын баары өзөнгө сууга түшүүгө келишти. Бири чумкуп, бири чабак уруп, кашаттан сууну көздөй секирип жатышты.

Санька балдарга суунун түбү менен сүзгөндү көрсөттү. Анан ал Федя экөө суудан чыгып, кумга жатып, күнгө кактанышты. Федя асманды карап, алыста уюлгуган булуттарды көрүп:

- Чагылган болот, мөндүр жаайт, - деди.

- Сен кайдан билесин? Булут кээде алдап да коёт, - деди Санька.

- Мен булуттан деле эмес, башкалардын билдирген белгилери боюнча да билем. Мөндүр жааганда беденин жалбырактары бүрүшүп, чабалекей суунун үстү менен учат. Гүлдөрдөн анкыган жыт чыгат.

Түш ченде кара булут жылып, Стожар кыштагынын үстүнө келди. Катуу шамал болуп, бактар шуулдады. Үйүлгөн чөптү учуруп жатты. Жамгыр төгүп, мөндүргө айланды.

Мөндүр өзөндүн бетин майда фонтандарга айлантты. Балдар бакка корголошуп, чагылган тарсылдаган сайын коркуп турушту.

А. Мусатов

- *жсел* – ветерок
чумкуп - нырнув
чабак уруп - плавая
уюлгуган булуттарды - клубившиеся облака
беденин бүрүшкөн жалбырактары - сморщившиеся листья клевера
- 66. Ырды көркөм окугула да, жамгырдын пайдасын өз сөзүңөр менен айтып бергиле.

ЖАМГЫР

Жамгыр, жамгыр, себеле,
Болуп кызыл ашыктан,
Чаң-топонду тебеле!
Жолду жатат басып чаң.

Жерим суусап калды, - деп,
Бардык ыпыр-сыпырды
Жетип келсен керек ээ?
Жууп кеткин капыстан.

Чөптү сугар оорулуу,
Токойду жуу, тоону жуу.
Дале турат кир бойдон
Дарактардын жоолугу.

Жашарсын бир терebel,
Кел, жамгырым, келе бер.
Кетем катуу сагынып,
Келбей калсаң сен эгер.

Э. Ибраев

§ 14. Ишкагаздары (Деловые бумаги)

Ишкагаздары - жазуу түрүндөгү байланыштуу кептин бир түрү. Буга төмөнкүлөр кирет: өмүрбаян, арыз, кулактандыруу, маалымдама, түшүнүккат, ишенимкат, тилкат ж. б.

Деловые бумаги - один из видов письменной связной речи. К ним относятся: автобиография, заявление, объяснение, информация, объяснительная, доверенность, расписка и др.

ӨМҮРБАЯН

Өзүнүн басып өткөн турмуш жолун кыскача баян кылып жазып берген документ *өмүрбаян* деп аталат. Өмүрбаян башка бирөөлөр тарабынан аткарылышы талап кылынбайт, тийиштүү мекемеге адам өз колу менен гана жазып, тапшырууга тийиш.

АВТОБИОГРАФИЯ

Автобиография - документ, который автор составляет самостоятельно, произвольной формы, т.к. она типового формуляра не имеет. Однако отдельные составные части и реквизиты должны содержаться в автобиографии обязательно. Автобиографию пишут рукописным способом на листе бумаги формата А4 или на специальном бланке при поступлении на работу, на учебу. Все сведения даются в хронологическом порядке.

Өмүрбаянда төмөндөгүлөр көрсөтүлөт:

- а) өмүрбаян жазган адамдын фамилиясы, аты, атасынын аты - имя, отчество и фамилия автора;
- б) туулган жылы, туулган күнү, туулган жери - число, месяц и год рождения, место рождения;
- в) үй-бүлө абалы - семейное положение и состав семьи;
- г) өмүржолу (мектепке чейинки, мектеп курагы, кийинки кызмат абалы) - вид трудовой деятельности, последнее место работы и должность;
- д) алган сыйлыктары жана наамдары - награды и поощрения;
- ж) үй адреси, телефону, өмүрбаянды жазган учур, колу - домашний адрес, телефон, дата и личная подпись.

АРЫЗ

Кандайдыр бир мекеменин жетекчисине кайрылуу менен өзүнүн өтүнүч-суроосун билдирүү максатындагы документ арыз деп аталат.

ЗАЯВЛЕНИЕ

Это письменное обращение к руководителю какого-либо учреждения, в нем излагается какая-либо просьба.

Арызда төмөнкүлөр көрсөтүлөт (в заявлении указываются):

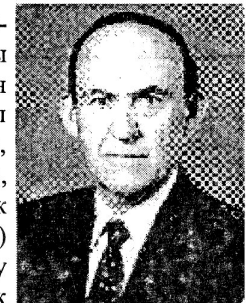
- а) мекеменин жана анын жетекчисинин аты-жөнү - название учреждения, имя-отчество руководителя;
- б) арыз ээсинин ким экендиги, аты-жөнү - имя-отчество автора заявления;
- в) арызды жазган убакыт (жылы, айы, күнү) - дата (год, месяц, день) составления заявления;
- д) арыз ээсинин колу - подпись составителя.

Эскертүү: Ишкагаздары боюнча көнүгүүлөр ишкагаздарынын жалпы кабыл алынган үлгүлөрүнө ылайык жүргүзүлүүгө тийиш.

Деловые бумаги должны составляться по общепринятым образцам деловых бумаг.

 67. Берилген текстти окутула. Өмүрбаяныңарды жазгыла.

Ставинский Виталий Антонович 1936-жылы Ош шаарында туулган. 1959-жылы Фрунзе политехникалык институтун бүтүргөн. Адиси - тоо инженер-геолог. Ал 1959-жылдан тартып техник-геолог, геолог, улук геолог, экспедициянын начальниги, Кыргыз Республикасынын мамлекеттик геология комитетинин (Госком-геология) төрагасынын орун басары, башкы геологу болуп иштеген. Виталий Антонович сейрек кездешүүчү пайдалуу кен байлыктарын прогноздоп, геофизика, бургулоо аркылуу издеп, аларга чалгындоо жүргүзгөн.

В. А. Ставинский Кемин районунан ири коргошун, цинк кендерин, Талдыбулак сол жээк (Талдыбулак лево - бережный) тунгуч ири алтын кендерин, ошондой эле Ысыккөл облусунан

Например: Василису назвали Премудрой (*тезис*), по-тому что она все умела делать (*аргументы*): испекла пышный и красивый каравай, соткала за ночь чудесный ковер, одним взмахом руки превратила комнату в озеро с белыми лебедями (*примеры*). Словом, была мастерица на все руки, поэтому и получила такое прозвище (*вывод*).

Обычно обоснование и тезис связываются союзами (*по-тому что и так как*), вывод присоединяется словами "поэтому, таким образом, и так, следовательно".

Мисалы: Ой жүгүртүү мүнөзүндө жазылган төмөнкү текстти байкап көрөлү. Схемага салгыла.

МЕНИН СҮЙҮКТҮҮ МЕЗГИЛИМ

Менин жакшы көргөн мезгилим жай. Эмне үчүн мага жай айы жагат? Анткени - бул жылуу мезгил. Жаратылыш көркүнө кирет, күн узарып, түн кыскарат. Жашылча-жемиштер бышып жетилет.

Жайлоодо жылкы, уй, койлор семирген маал. Биз жайында көлгө түшөбүз. Июль жана август айларында Ысыккөлгө көп адам барат. Балдар сууга түшөт, кайырмак менен балык кармашат. Кайыкта сейилдешет. Дайыма жай болуп турса кандай сонун болор эле!

- 64. Текстти окуп, мазмунун түшүнгүлө. Суроолорго жооп бергиле.

МЕНИН АТАМ АЙДООЧУ

Айдоочулук кесип кандай көңүлдүү! (*тезис*). Менин атам айдоочу болуп иштейт. Өз ишин абдан сүйөт. Атам машинасы менен кайда гана барбайт. Нарын жергесине, Ош аймагына, Көл кылаасына сапар тартып, ал жерлерге жүктөрдү жеткирет. Машинанын рулунда отуруу өзүнчө эле ырахат! Жер көрөсүң, эл тааныйсың. Ошондой эле айдоочу болуш үчүн ишке так, сергек да болуш керек. Кичине эле кылт этип, калпыстыкка жол берсен, кырсыкка кабылышың шексиз. Айдоочулар чыдамдуу жана кайраттуу адамдар болушат (*аргументтер, далилдер*). Мен чоңойгондо айдоочу болом (*корутунду*).

1. Текстте айтылуучу негизги ой эмне жөнүндө?
2. Аны аныктоо үчүн кандай далилдер жана мисалдар келтирилди?
3. Кандай корутунду жасалды?

Кулактандыруунун формасы:

- а) ишкагазынын аталышы;
- б) иштелүүчү иштин убагын, ордун, кандай иш-аракет экендигин билгизген бөлүк;
- в) иштин аткарылышына кимдер жоопкер экендигин белгилеген бөлүк.

КУЛАКТАНДЫРУУ (ОБЪЯВЛЕНИЕ)

Ишембиде, саат 15те "Жаш талант" ийрими өз ишин баштайт. Каалоочуларга эшик ачык.

Ийрим эстетекчиси

70. Кызгак экен, окуп кой.

5 МҮНӨТТҮК САБАК

Иттердин эң ириси - немис догу менен ирланддык бөрүбасар. Алардын боюнун бийиктиги 99 сантиметрге жетет.

***

Дүйнө жүзүндөгү иттердин эң майдасы - йоркширтерьер, чихуахуа жана кепкенедей пуделдер болуп эсептелет. Булардын чоңойгондогу салмагы 433 граммдан ашпайт. Алардын ичинен эң кенедейи - йоркширтерьер. Анын чоңдугу ширенкенин кутучасындай эле.

***

Үй иттеринин эң салмактуусу - сенбернар. Беш жашында эле анын салмагы 140,6 килограммга жеткен, ал эми боюнун бийиктиги 99 саниметр болгон.

***

Мышыктардын эң кырааны - ала-була Таузер мышыгы. Ал өмүрүнүн акырына чейин 28899 чычкан кармаптыр. Орто эсеп менен күнүнө үч чычкан кармаган.

***

Мышыктар иттерден көбүрөөк жашайт. Мышыктардын эң карысы - ала-була түстөгү Пусс. Ал 36 жыл өмүр сүрүптүр.

бизди жыга албайсын дегендей, өжөрдөнө күүлөнөт.

Ч. Айтматов

- укмуштуу касиети - удивительное свойство
жээкке урунган эрке толкундай - словно игривая волна, бьющаяся о
берег

- ?
1. Кош терек кайда?
  2. Анын кандай касиети бар?
  3. Алар кандай теректер?
  4. Теректерден кандай үндөр чыгат?
  5. Теректердин абалын орус тилинде сүрөттөгүлө.
  6. Чыгармага ат койгула.

- 📖 60. Жаратылыштагы кубулуштар жөнүндө макалдарды окуп, анын бирин чечмелеп бергиле. Аларды жаттап алгыла.

1. Ал тоо менен бул тоону, эңсеген кийик ач калат.
2. Аары гүл татканды сүйөт, ууру түн катканды сүйөт.
3. Аары да гүлдү тандап конот.
4. Ай катаалы - айда жаайт, күн катаалы - күндө жаайт.
5. Айдын жарымы (теңи) - жарык, жарымы (теңи) - караңгы.
(Айдын он беши - жарык, он беши - караңгы.)

61. Ишпиктүү сүрөттөөнү жана көркөм сүрөттөөнү пайдаланып, өзүңөрдүн турак-жайыңарды (бөлмөнөрдү) сүрөттөп жазып келгиле.

Ү л г ү : Бөлмө. Бөлмөнүн кире беришинде кол жуугуч, төрдө стол турат. Анын тегерегине төрт отургуч, үстүнө гүл коюлган. Дубалдын ортосунда пейзаждуу сүрөт илинген.

- 📖 62. Күндөлүк турмушунардан көрүп билгендериңер боюнча кыскача сочинение жазгыла.

"Мөмө тою", "Каникул күндөрүндө", "Саякатта", "Мен илим кылымынын адамымын", "Биздин өлкөнүн байлыгы", "Биринчи байлык - ден соолук", "Белгилүү адамдар" ж. б.

63. Төмөнкү сочинениени окуп, түшүнгөнүңөрдү кыргыз тилинде айтып бергиле. Ат койгула.

Вчера получил письмо от мамы. Оказывается, 7 июня она уехала в Москву и останется там до конца месяца. Просит, чтобы я не сердил бабушек и не ленился, выполнял все задания, чтобы в сентябре не огорчить учителя. Вот что она пишет мне в письме. "Сынок, если хочешь, чтобы я тебя очень, очень любила, будь

71. Берилген үч варианттагы сөздөрдүн туурасын аныктап, көп чекиттердин ордуна койгула.

Кыргыз тил кафедрасынын
кафедра башчысы ...га
ушул кафедранын мугалими
А.К. Кыдыровадан

ТҮШҮНҮККАТ (ОБЪЯСНИТЕЛЬНАЯ)

Ооруп калгандыктан 10-октябрда болгон семинардык сабакка .... Тиешелүү кагаздарды тиркеймин.

10.10.99-ж.

Колу

- а) кетип калганымды билдирем;
- б) келбей калганымды билдирем;
- в) жүргүзүп жатканымды билдирем.

72. Кашаанын ичиндеги сөз айкашынын ордуна берилген кыргызча үч сөз айкашынан тиешелүүсүн тандап жазгыла.

КРСУнун орто мектебинин
директору Зотов
Виктор Владимировичке
кыргыз тил мугалими ...

АРЫЗ

(В связи с семейными обстоятельствами) ушул жылдын 25-мартынан акы төлөнбөй турган өргүүгө чыгууга уруксат беришиңизди өтүнөм.

25. 03. 99-ж.

Колу

- а) ооруганыма байланыштуу;
- б) үй-бүлөлүк шарттарга байланыштуу;
- в) башка ишке өткөндүгүмө байланыштуу.

жаткандардын бардыгы учууга даяр эле. Менин жанымда космонавт-эки отурат. Ал бардык даярдыктан өткөн.

Учууга бир гана күн калды. Бизге толук дем алыш беришти. Эртең менен акырын тарткылады.

- Юра, таң атып калды. Тур.

- Турайынбы?

Космонавт-эки да тура калды.

Ю. Гагарин

53. Окуп, түшүнүгүңөрдү айтып бергиле. Текстте эмнелер жөнүндө баяндалып жатат?

Талас өрөөнүндө Манастын күмбөзү турат. Улуу эпостун башкы каарманынын ысымы аны менен тыгыз байланыштуу.

Күмбөздүн алдында сакталып калган арабча жазуу бар. Анда XIV кылымдын 1-жарымындагы Орто Азиянын тарыхынан адистерге гана түшүнүктүү болгон маалыматтар жана ысымдар камтылган.

Көчмөн эл үчүн өтө сейрек көрүнүш болгон бышкан кыштан жана бышырылган чоподон салынган бул курулуш Самаркан менен Букаранын усталары тургузушкан байыркы Түркстандагы күмбөздөргө караганда жөнөкөй.

54. Суроолорго жооп бергиле.

1. Манастын 1000 жылдыгы качан, кайда өткөрүлдү?
2. Манастын күмбөзү кайда жайгашкан?
3. Манастын күмбөзүн эмнеден тургузушкан?
4. Күмбөз кандай?

55. Төмөнкү текстти көркөм окуп, түшүнүгүңөрдү өзүңөр таяккан сүрөт аркылуу ангемелеп берүүгө аракеттенгиле.

Кыргыз жергеси кандай кенен! Кыбыраган жандыктын баарына орун бар. Асманда зыпылдап канат каккан ак шумкардан тартып, торгойго чейин чабыттайт. Мөңгүдөн чыккан булак бойлорунда ак өргөөлөр түтүн булатат.

кыбыраган жсандыктын баарына - всему живому зыпылдап канат каккан ак шумкардан тартып — от быстрого белого речета мөңгүдөн чыккан булак бойлорунда - на берегу ледниковых родников түтүн булатат — выпускает дым

жылы 77 жаш курагында Фрунзе шаарында дүйнөдөн кайткан.

баатырдык улуу баян - великое героическое сказание баатырлардын элесин - образы баатыров (героев) өңүндө да, түшүндө да көргөн - видел и наяву, и во сне

74. Манастын айбанат досгорун эки тилде салыштырып окугула. Кыргыз тилинде сүрөттөп бергиле.

АККУЛА

Куйругу узун, жалы бар,
Ушундай сонун жаныбар.
Караса көнүл бөлүнөт,
Атадан жакын көрүнөт.
Кызыл түпөк найза алып,
Кыргынга минер мал экен.
Ак маңдай келген Аккула
Манаска буйрук мал экен.

Пышный хвост, длинная грива
Таков скакун - красавец.
На скачках побеждает он игриво,
Белизною играет на зависть.
С красивым знаменем вперед
Нужно на нем скакать всегда.
Белолобий Аккула
Манаса в атаку ведет.

АКШУМКАР

Текөөрү темир, тээги жез,
Тегереги эки кез,
Көзү кара, көкжал бут,
Көргөндөн кайра тартпаган,
Көнөктөй жемден артпаган.
Куйругун жайып шукшурбайт,
Кууну көлдөн учурбайт.
Канатын жайып шукшурбайт,
Акшумкар казды көлдөн
учурбайт.

Как железо перепонки,
Как медь крепок удар,
Клокот его звонкий
Изо рта изрыгает пар.
Он жертву не упустит,
Пока не насытится кровью,
И лебедю кровь не пустит,
И за уткой погонится снова.
По небу летит Белый Кречет,
И в очередную жертву метает.

КУМАЙЫК

Айтайын десе тили жок,
Айбандан эстүү жаныбар,
Арстан түрдүү үнү бар,
Алты бөлөк жүнү бар.
Жолборстон кайра тартпаган,
Аюудан кайра кайтпаган,
Тиштегенин бүлдүргөн,
Жыргатып ээсин күлдүргөн.

Лишь говорить он не умеет,
Но умнее любого зверя.
Даже льва он одолеет,
И шерсть его разного цвета.
Тигра он не боится,
И с медведем он сразится,
И оскалом он страшит,
И хозяина насмешит.

! 75. Билип алгыла!

а) Манас баатырдын жоого аттанганда алган куралдары (боевое оружие Манаса): Аккелте, Аколпок, Сырнайза, Зулпукор (кылыч).

МҮРӨК СУУСУ

Бир кемпир жүз отуз жыл жашаган экен. Ошондо отун жагып, суу алып, кайраттуу олтурчу экен. Балдары:

- Энеке, сен кандайча минтип көп жашап калдың? - деп сураса, энеси муну айткан экен:

- Силердей бала кезимде отун алып жүрүп, бир таркапчыгайга кезиктим. Аябай чарчап, каным катты. Кайжерде суу бар экен деп өйдө жагымды карасам, мөлтүрөгөн тунук булак агып турат. Жата калып ичип жатам, ичип жатам, дагы эле суусунум канбайт. Андай таттуу сууну көргөн эмесмин. Ичип болгон соң отунумду алып үйгө келдим. Кайра эртеси баягы булактан суу ичейин деп барсам, ал булагым жок. Деги эле булак чыкчу жердей көрүнбөйт. Кийин эстесем, көрсө ошол мүрөк суу экен.

Ал чанда адамга жолугат дейт. Мен ошондон узак жашап калгам.

А. Осмонов

- *кайраттуу* - здесь: энергичный
мөлтүрөгөн - чистый, поблескивающий
каны катуу - здесь: измученный жаждой

49. Ырды жаттагыла.

КӨНӨКБАШТАР

Көнөкбаштар жетилсе бака болот,
Бака болбой калышса капа болот.

Бака болуп алган соң секиришет,
Балырлардын түбүнө бекинишет.

Ыры чыгып жаз келсе акын болот,
Балчык менен көлчүккө жакын болот...

Ж. Мамытов

- 📖 50. Текстти окуп, которгула. Түшүнгөнүңөрдү айтып бергиле, анын кандай стилде экенин аныктагыла.

БАКАНЫН СЕЗГИЧТИГИ

Кадимки эле бака өтө сезгич. Африкадагы айрым элдер эзелтеден бери баканын сезгичтигин пайдаланып келе жатат. Бакалар үзгүлтүксүз жаандын качан жаай баштай тургандыгын баарыдан мурда билишет. Анткени ошол жаан башталганга чейин жергиликтүү адамдар турак-жайларын даярдашып, эгиндерин оруп, жыйнап алууга тийиш. Жергиликтүү элдердин айтканына караганда бакалар үзгүлтүксүз жаан башталчу маалдын келер алдында уругун чачуу үчүн суудан чыгышып, дарактарга көтөрүлө башташат.

элик, кулжа, аркар, кекилик, уларлар көп. Күркүрөө, Күмүштак капчыгайларына кызыктуу саякатка чыгып, VI-VIII кылымдарда таш бетине түшүрүлгөн чийим сүрөттөрүн көрүүгө болот.

Т. Абеков

- *сүрөттөп айтылат* - описывается
таш бетине түшүрүлгөн - нанесенные на камень
чийим-таш сүрөттөр - наскальные рисунки

77. Окугула, которгула. Сүйлөмдүн айкындооч мүчөлөрүн таап, көчүрүп жазгыла.

"Манас" - самый грандиозный по размеру народный эпос среди всемирно известных эпосов. Издание полного текста "Манаса" составило бы более сорока томов.

Эпос "Манас" вошел в книгу рекордов Гиннеса. В ней сказано так: "Самой длинной опубликованной поэмой является кыргызский народный эпос о Манасе, появившийся в виде книги в 1958 году. Его объем составляет 500 000 строк".

"Манас" - не отдельный литературный памятник, а целая литература в устной форме, в которой синтезированы многие жанры кыргызского фольклора: от обрядовых плачей по умершим, песен-жалоб на судьбу, завещательных песен до образцов народных назидательных песен".

*Буклет "Манас" - кыргызский эпос",
цифры. и факты, г. Бишкек, 1995 г.*

78. Манастын жети осуятын которуп, кыргыз тилинде айтып бер.

1. Единство и сплоченность нации.
2. Межнациональное согласие, дружба и сотрудничество.
3. Национальная честь и патриотизм.
4. Через кропотливый, неустанный труд и знания к процветанию и благосостоянию.
5. Гуманизм, великодушие, терпимость.
6. Гармония с природой.
7. Укрепление и защита кыргызской государственности.

Эти 7 принципов близки и созвучны с ценностями, которые вырабатывались человечеством, они понятны и приемлемы в качестве ориентиров в духовном развитии любого народа.

- Жолдошу сурады.
- ...?
- Башыңа жамандык түшкөндө, ким жолдошун таштап кетсе, андай жолдоштун барынан жогу жакшы деп шыбырады, - деп жооп берди.

46. Дос жөнүндө макалдын бирин чечмелеп бергиле. «Досум» деген темада текст түзүүгө аракеттенгиле.

1. Адам адамга дос, жолдош, бир тууган.
2. Жакшы менен достоштум, жаман менен коштоштум. - С добрым - сдружился, с плохим - распрощался.
3. Акылдуунун алдында жүр, акмактын артында жүр. - Иди впереди умного, у дурака будь позади.
4. Жаман жолдош жоого алдырат, жаман сөз доого калтырат. - Плохой друг предаст тебя, неумелые слова заставят тебя оплатить иск. (Когда твой товарищ недостойн, ты бессилен перед врагом, за неумелые слова - ответишь тяжбой).
5. Эр чекишпей бекишпейт. - Молодцы, пока не померятся силами, крепко не сдружатся.

47. Текстти окугула, которгула. Стилдин кайсы түрүнө кирет. Мазмунун айтып бергиле.

САГЫЗГАН

- Азыр демократия! Азыр демократия! Ким каалабаса окубайт! Эч ким бирөөнү мажбурлай албайт! - деп сагызган күн сайын шакылыктап ары учат, бери учат.

Аны уккан иттер «Чана сүйрөө» мектебине барбай жалкоолонуп жатып алышты.

- Туура кыласынар! Азыр демократия! - деп сагызган ого бетер шакылыктайт. Иттердик окуусу төрт айлык эле. Бирок жайдын төрт айы тең алар окууга бирде барып, бирде барбай, оюнга алаксып жүрө беришти.

Акыры кыш да кирип келди. Кар болсо калың. Бардык жан-жаныбарларга жашоо керек. Адамдар дароо чаналарын алып чыгып, иттерди кошоюн дешсе, иттер такыр эч нерсе билишпейт. Каргы кийгенди, катарга тизилип турганды, чана сүйрөгөндү такыр үйрөнүшпөптүр. Ошентип адамдар алыскы базарга барып кант, ун, чай ала албай жашоо үзгүлтүккө учурады. Иттер өзүлөрү да ачка. А сагызган болсо: «Азыр демократия! Азыр демократия!» - деп баягыдай эле бузукулугун койбой шакылыктап жүрөт.

К. Акматов

Казак-кыргыз эки көз болсо,
Ал Алатоо ортодогу муруну.
Кандай тагдыр бизге кез болсо.
Салт кылганбыз дайым бирге турууну.

К а й ы р м а с ы .

Кылым кечкен кыйын жолдордо,
Шаттык болуп кайтты бүтүн азабың.
Манас ырын айткан тоолорго,
Сыймык менен карайт казагың.

К а й ы р м а с ы .